
Sodda gapning sintaktik yadro tarkibi va uyushmalarning roli

Madaminova Nilufar Gulumboy qizi

n.madaminova@gmail.com

Stajyor-o'qituvchi,

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

Annotatsiya *Ushbu maqolada sodda gaplarning sintaktik yadro tarkibi va uyushmalarning tilshunoslikda tutadigan o'rni, sodda gapning asosiy bo'laklari — subyekt va predikat, hamda ular orasidagi munosabatlar, shuningdek, uyushmalar, ya'ni, qo'shimcha bo'laklar va ularning gap mazmunini kengaytirishdagi roli tahlil qilingan. Yadro tarkibining to'g'ri tashkil etilishi va uyushmalarning samarali qo'llanilishi nutqni tushunarli va boyitishda muhim ahamiyatga ega ekanligi hamda tilshunoslik va grammatika sohasida sodda gap tuzilishini chuqur tushunishga yordam berishi ta'kidlangan.*

Kalit so'zlar *Sodda gap, sintaktik yadro, subyekt, predikat, uyushmalar, gap tuzilishi, grammatika, nutq*

Состав синтаксического ядра простого предложения и роль ассоциаций

Мадаминава Нилуфар Гулумбой кизи

n.madaminova@gmail.com

Стажер-преподаватель,

Нукусский государственный педагогический институт им. Ажиниёз

Аннотация *В данной статье анализируется синтаксический ядерный состав простых предложений и роль ассоциаций в языкознании, основные части простого предложения — подлежащее и сказуемое, а также отношения между ними, а также союзы, т. е. дополнительные части, и их роль в расширении содержания предложения. Отмечено, что правильная организация основного состава и эффективное использование ассоциаций важны для понимания и обогащения речи, а также способствуют глубокому пониманию структуры простого предложения в лингвистике и грамматике.*

Ключевые слова *Простое предложение, синтаксическое ядро, подлежащее, сказуемое, ассоциации, структура предложения, грамматика, речь*

Syntactic core composition of a simple sentence and the role of associations

Madaminova Nilufar Gulumboy kizi

n.madaminova@gmail.com

Trainee-teacher,

Nukus State Pedagogical Institute named after
Ajiniyaz

Annotation *This article analyzes the syntactic core composition of simple sentences and the place of associations in linguistics, the main fragments of a simple sentence — subject and predicate, and the relationship between them, as well as associations, that is, additional fragments and their role in expanding the content of the sentence. It has been argued that proper organization of nuclear content and effective use of associations are important in understanding and enriching speech and contribute to a deep understanding of simple sentence structure in linguistics and grammar.*

Key words *Simple sentence, syntactic nucleus, subject, predicate, associations, sentence structure, grammar, speech*

Kirish

Til va nutq inson hayotining ajralmas qismi bo'lib, u orqali fikrlar, ma'lumotlar va his-tuyg'ular ifodalanadi. Nutqning eng oddiy va asosiy bo'lagi — sodda gapdir. Sodda gapning to'g'ri tuzilishi va mazmunli bo'lishi tilshunoslikda katta ahamiyatga ega. Ayniqsa, uning sintaktik yadro tarkibi va uyushmalarning roli tilni to'g'ri tushunish va samarali ishlatish uchun muhim omil hisoblanadi. Ushbu maqola, sodda gapning sintaktik yadro tarkibi va uyushmalarning nutqdagi o'rnini, funksiyasi va ahamiyatini yoritishga qaratilgan bo'lib, tilshunoslik sohasida muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Metodologiya

Sodda gap — bu nutqdagi eng kichik va asosiy ma'lumotni ifodalovchi sintaktik birlikdir. Uning tuzilishi va tarkibi tilshunoslikda muhim o'rin tutadi, chunki sodda gap yordamida fikrlar aniq va tushunarli ifodalanadi. Ayniqsa, uning sintaktik yadro tarkibi va uyushmalarning roli til rivojlanishi va to'g'ri tushunilishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Sodda gapning yadro tarkibi deganda, uning asosiy bo'laklari, ya'ni, predikat va subyekt tushuniladi. Bu bo'laklar tildagi ma'lumotni to'liq va aniq ifodalash uchun zarurdir.

Yadro bo'laklarining to'g'ri tuzilishi va joylashishi gapning ma'nosini to'g'ri yetkazishda muhimdir. Bu bo'laklar yordamida gapning

asosiy ma'nosi shakllanadi va uni tushunish osonlashadi.

Uyushmalar — bu gapdagi asosiy bo'laklar (subyekt va predikat) ga qo'shimcha bo'lib, ularning ma'nosini kengaytiradigan, tafsilotlar va aniqliklar kiritadigan grammatik birliklardir. Ular gapning mazmunini boyitadi, tafsilotlar bilan to'ldiradi va nutqni yanada aniqroq qiladi.

Sodda gap ma'lum fikr, maqsadni ifodalovchi, grammatik va intonatsion tomondan shakllangan sintaktik birlikdir (Yazilova, 2025). Sodda gap tuzilishiga ko'ra yig'iq yoki yoyiq bo'lishi mumkin. Bosh bo'laklardan tarkib topgan gaplar — yig'iq gap, agar bosh bo'laklardan tashqari ikkinchi darajali bo'laklar ham ishtirok etsa, yoyiq gap sanaladi. O'zbek tilida so'zlar tartibi asosan erkin bo'lsa ham, sodda gapda har bir gap bo'lagining odatda qo'llanadigan o'z o'rnini bor. Bu gapning strukturasi, gap bo'lagining sintaktik ifodalanish usuli, u bilan bevosita bog'liq bo'lgan boshqa so'zlarning o'rnini kabi hodisalar bilan belgilanadi. Shu asosda so'zlarning to'g'ri (odatdagi) tartibi va teskari (odatdagidan chekinish) tartibi farq qilinadi.

Sodda gapning sintaktik yadrosi, asosan, ega va kesimdan iborat bo'ladi. Bu ikki bosh bo'lak gapning asosiy ma'nosini ifodalaydi va grammatik jihatdan o'zaro bog'langan bo'ladi. Ega gapda ish-harakat, holat yoki belgi bildiruvchi so'z yoki so'z birikmasi bo'lib, kim? nima? so'roqlariga javob beradi. Kesim egaga

tegishli bo'lgan ish-harakat, holat, belgi yoki mavjudlikni bildiruvchi so'z yoki so'z birikmasi bo'lib, nima qildi? nima qilyapti? nima qiladi? qanday? kim? nima? kabi so'roqlarga javob beradi (Abdullayeva, 2022).

Masalan:

- *Quyosh* (ega) *chiquvchi* (kesim).
- *Bola* (ega) *kitob o'qiyapti* (kesim).
- *Havo* (ega) *issiq* (kesim).

Ba'zan, gapda faqat ega yoki faqat kesim bo'lishi ham mumkin. Bunday gaplar bir bosh bo'lakli gaplar deb ataladi.

- Kech. (kesimli bir bosh bo'lakli gap)
- Tinchlik. (egali bir bosh bo'lakli gap)

Uyushmalar quyidagi mohiyatlarni ifoda etish uchun ishlatiladi:

- Qo'shimcha sifatida: Masalan, "O'quvchi, kitobni olib, o'qiyapti" — bu yerda "kitobni olib" uyushmasi gapga qo'shimcha ma'lumot beradi.
- Holatni aniqlash uchun: "O'quvchi maktabda o'qiyapti" — "maktabda" uyushmasi joy holatini bildiradi.
- Vaqt va sabab: "O'quvchi kechqurun kitob o'qiyapti" — "kechqurun" va "o'qiyapti" orasidagi bog'lanish uyushma orqali ta'kidlanadi.

Uyushmalar yordamida gapning ma'nosi chuqurlashadi, tafsilotlar va qo'shimchalar kiritiladi. Bu esa nutqni boyitadi va tushunarli qiladi. Masalan, "O'quvchi, kitobni olib, o'qiyapti" gapida, uyushma yordamida harakatning bajarilish shartlari va tafsilotlari ifodalanadi.

Sintaktik yadro — bu sodda gapning asosiy va muhim bo'laklari bo'lib, uning ma'nosini to'liq va tushunarli qiladigan elementlardir. Yadro tarkibi, odatda, subyekt va predikatdan iborat bo'lib, ular nutqdagi fikrning markaziy qismi hisoblanadi (Андреева, 2015).

Sodda gapda uyushiq yadro komponentlari deganda, bir xil grammatik vazifani bajaradigan va bir xil so'z turkumiga mansub bo'lgan, bog'lovchilar (ko'pincha *va*, *hamda*, *yoki*, *ammo* kabi) yordamida bir-biriga

bog'langan gap bo'laklari tushuniladi (Князева, 2006). Bular ega, kesim, to'ldiruvchi (vositali va vositasiz), aniqlovchi va hol kabi gap bo'laklari bo'lishi mumkin.

Boshqacha aytganda, agar gapda bir nechta ega, kesim, to'ldiruvchi, aniqlovchi yoki hol bo'lsa va ular bir-biriga teng huquqli bo'lib, bog'lovchilar orqali birikkan bo'lsa, ular uyushiq yadro komponentlari hisoblanadi.

Ingliz tilida uyushiq yadro komponentlari *and*, *or*, *but* kabi bog'lovchilar bilan bog'lanadi. Paradigmatik munosabatlar quyidagicha namoyon bo'ladi:

Ega: *John and Mary went to the park*. Bu yerda *John* va *Mary* egalik vazifasida kelgan uyushiq bo'laklar. Ularning o'rniga boshqa otlar yoki otlashgan so'zlar kelishi mumkin: *The boy and the girl went to the park*.

Kesim: *She sang and danced beautifully*. Bu yerda *sang* va *danced* kesim vazifasida kelgan uyushiq bo'laklar. Ularning o'rniga boshqa fe'llar kelishi mumkin: *She read and wrote a letter*.

To'ldiruvchi: *He bought apples and bananas*. Bu yerda *apples* va *bananas* vositasiz to'ldiruvchi vazifasida kelgan uyushiq bo'laklar. Ularning o'rniga boshqa otlar kelishi mumkin: *He bought a book and a magazine*.

Aniqlovchi: *She wore a red and white dress*. Bu yerda *red* va *white* aniqlovchi vazifasida kelgan uyushiq bo'laklar. Ularning o'rniga boshqa sifatlar kelishi mumkin: *She wore a long and elegant dress*.

Hollar: *They spoke quickly and quietly*. Bu yerda *quickly* va *quietly* hol vazifasida kelgan uyushiq bo'laklar. Ularning o'rniga boshqa ravishlar kelishi mumkin: *They spoke clearly and slowly*.

Nemis tilida uyushiq yadro komponentlarining paradigmatik munosabatlari:

Nemis tilida uyushiq yadro komponentlari *und*, *oder*, *aber* kabi bog'lovchilar bilan bog'lanadi. Ingliz tiliga o'xshash paradigmatik munosabatlar mavjud, ammo nemis tilining

kelishik tizimi (Kasussystem) uyushiq bo'laklarning shakliga ta'sir qilishi mumkin.

Ega (Nominativ): *Hans und Maria gingen in den Park.* (Hans va Mariya parkga borishdi.) Boshqa otlar bilan almashinishi mumkin: *Der Junge und das Mädchen gingen in den Park.* (Bola va qiz parkga borishdi.)

Kesim (Prädikat): *Sie sang und tanzte wunderschön.* (U chiroyli kuyladi va raqsga tushdi.) Boshqa fe'llar bilan almashinishi mumkin: *Sie las und schrieb einen Brief.* (U xat o'qidi va yozdi.)

To'ldiruvchi (Akkusativ, Dativ, Genitiv): *Er kaufte Äpfel und Bananen.* (U olma va banan sotib oldi.) (Akkusativ) Boshqa otlar bilan almashinishi mumkin: *Er kaufte ein Buch und eine Zeitung.* (U kitob va gazeta sotib oldi.)

Aniqllovchi (Adjektive): *Sie trug ein rotes und weißes Kleid.* (U qizil va oq ko'ylak kiygan edi.) Boshqa sifatlar bilan almashinishi mumkin: *Sie trug ein langes und elegantes Kleid.* (U uzun va nafis ko'ylak kiygan edi.)

Hol (Adverbien): *Sie sprachen schnell und leise.* (Ular tez va sekin gaplashishdi.) Boshqa ravishlar bilan almashinishi mumkin: *Sie sprachen deutlich und langsam.* (Ular aniq va sekin gaplashishdi.)

O'zbek tilida uyushiq yadro komponentlarining paradigmatic munosabatlari:

O'zbek tilida uyushiq yadro komponentlari *va, hamda, yoki, ammo* kabi bog'lovchilar bilan bog'lanadi. Morfologik jihatdan boy til bo'lganligi sababli, uyushiq bo'laklarning shakli ularning grammatik vazifasiga mos ravishda o'zgarishi mumkin.

Ega (Bosh kelishik): *Olim va Dilshod maktabga borishdi.* Boshqa otlar bilan almashinishi mumkin: *Bola va qiz kitob o'qishdi.*

Kesim (Fe'l): *U kuldi va gapirdi.* Boshqa fe'llar bilan almashinishi mumkin: *U yozdi va chizdi.*

To'ldiruvchi (Tushum, Qaratqich, Jo'nalish, O'rin-payt, Chiqish kelishiklari): *Men olma va nok sotib oldim.* (Tushum kelishigi) Boshqa otlar bilan

almashinishi mumkin: *Men kitob va daftar sotib oldim.*

Aniqllovchi (Sifat): *Qizil va oq ko'ylak unga yarashdi.* Boshqa sifatlar bilan almashinishi mumkin: *Katta va kichik xonalar bor.*

Hol (Ravish): *U tez va sekin yurdi.* Boshqa ravishlar bilan almashinishi mumkin: *U yaxshi va yomon gapirdi.*

Har uch tilda ham sodda gapdagi uyushiq yadro komponentlari bir xil grammatik vazifani bajaradi va bir xil so'z turkumiga mansub bo'ladi. Paradigmatik munosabatlar shundan iboratki, har bir uyushiq bo'lak o'z o'rnida shu turkumga mansub boshqa so'zlar yoki so'z birikmalari bilan almashinishi mumkin. Tilning grammatik tuzilishi (masalan, nemis tilidagi kelishiklar yoki o'zbek tilidagi affikslar) uyushiq bo'laklarning shakliga ta'sir qilishi mumkin, ammo ularning paradigmatic munosabatlarining asosiy mohiyati o'zgarishsiz qoladi: bir xil vazifadagi va turkumdagi elementlar o'zaro o'rin almashtira oladi.

Tahlil va natijalar

Gapning asosiy ma'nosini ega gapda kim yoki nima haqida so'z borayotganini bildiradi, kesim esa o'sha ega bilan bog'liq bo'lgan ish-harakat, holat yoki belgini ifodalaydi (Nurillayeva, 2024). Bu ikki bo'lak birgalikda gapning asosiy xabarini yetkazadi.

Grammatik bog'liqlik: Ega va kesim grammatik jihatdan o'zaro moslashadi. Masalan, ega birlikda bo'lsa, kesim ham odatda birlikda keladi (ot kesim bo'lganda son moslashuvi bo'lmasligi mumkin). Shuningdek, shaxs-son moslashuvi ham mavjud. Bu bog'liqlik gapning grammatik tuzilishini ta'minlaydi.

Gapning strukturaviy asosi: Ega va kesim gapning boshlang'ich nuqtasi bo'lib, boshqa bo'laklar (aniqllovchi, to'ldiruvchi, hol) shu yadro atrofida shakllanadi va unga bog'lanadi.

"Yadro tarkibi" deganda, avvalo, sodda gapning eng muhim va zaruriy qismlari nazarda tutiladi. Bu qismlarsiz gapning asosiy ma'nosi

to'liq ifodalanmaydi. Sodda gapning yadro tarkibiga, odatda, quyidagilar kiradi:

Ega: Gapda ish-harakatni bajaruvchi yoki holatni boshidan kechiruvchi shaxs yoki narsa. Ega "kim?" yoki "nima?" so'roqlariga javob beradi.

Kesim: Ega haqida ma'lumot beradi, uning ish-harakati, holati, belgisi yoki mavjudligini ifodalaydi. Kesim turli xil so'roqlarga javob berishi mumkin (nima qildi?, nima qilyapti?, qanday?, kim? va hokazo). Nima uchun ega va kesim yadro tarkibiga kiradi?

Chunki aynan shu ikki bosh bo'lak gapning grammatik asosini tashkil etadi. Ega va kesim o'zaro sintaktik aloqaga kirishib, gapning predikativ markazini hosil qiladi. Predikativ markaz gapning zamon, shaxs, son kabi grammatik ma'nolarini belgilaydi. Masalan,

- O'quvchi (ega) kitob o'qidi (kesim). - Bu gapning yadro tarkibi "o'quvchi" va "o'qidi" so'zlaridan iborat.
- Havo (ega) sovuq (kesim). - Bu yerda yadro tarkibi "havo" va "sovuq" so'zlaridir.
- Men (ega) kelyapman (kesim). - Bu gapda esa "men" va "kelyapman" yadro tarkibini tashkil etadi.

Garchi sodda gapda ikkinchi darajali bo'laklar (aniqlovchi, to'ldiruvchi, hol) ham bo'lishi mumkin bo'lsa-da, ular yadro tarkibiga kirmaydi, chunki ular ega va kesimni aniqlashtiradi, to'ldiradi yoki ularning bajarilish o'rnini, vaqtini, tarzini kabi ma'nolarini bildiradi, lekin gapning asosiy ma'nosi va grammatik tuzilishi uchun zaruriy emas.

Qisqacha aytganda, sintaktik yadro tarkibi - bu gapning "skeleti" bo'lib, uning asosiy ma'nosi va grammatik tuzilishini belgilab beruvchi ega va kesimdan iboratdir.

Yadro tarkibida uyushmalar bir xil grammatik vazifani bajaruvchi so'zlarni, so'z birikmalarini yoki gaplarni o'zaro bog'lash uchun xizmat qiladi. Ular gapning mazmunini boyitadi va ixchamlashtiradi.

O'zbek tilida quyidagi asosiy uyushmalar mavjud:

Bog'lovchi uyushmalar: va, hamda, bilan, ammo, lekin, biroq, chunki, negaki, shuning uchun, demak, agar, garchi, mabodo va boshqalar.

Ayiruvchi uyushmalar: yoki, yoxud, yo...yo, gah...gah, dam...dam, bir...bir va boshqalar.

Zidlovchi uyushmalar: ammo, lekin, biroq, balki, esa va boshqalar.

Uyushmalar yordamida gapdagi bir xil bo'laklar sanalishi, qarama-qarshi qo'yilishi, sabab-oqibat bog'lanishi va boshqa munosabatlar ifodalanadi. Bu esa nutqning ravonligi va tushunarligini ta'minlaydi. Sodda gapning sintaktik tuzilishi uning asosiy grammatik "qurilishini" tashkil etsa, uyushmalar bu tuzilishdagi bo'laklarni o'zaro bog'lash, ular o'rtasida munosabat o'rnatish va gapning mazmunini boyitish orqali muhim rol o'ynaydi. Uyushmalar yordamida murakkabroq fikrlar ixcham va tushunarli tarzda ifodalanishi mumkin.

Kundalik nutqimizda ham, yozma matnlarda ham biz doimiy ravishda bir nechta o'xshash narsalar, harakatlar, sifatlar yoki holatlarni birgalikda ifodalashga ehtiyoj sezamiz. Uyushiq bo'laklar bu ehtiyojni qulay va ixcham tarzda qondirishga yordam beradi. Yozuvchilar uyushiq bo'laklardan tasvirni boyitish, voqealarni tezlashtirish yoki personajlarning xususiyatlarini ko'rsatish uchun foydalanadilar, olimlar uyushiq bo'laklarni ma'lumotlarni tizimlashtirish va ixchamlashtirish uchun ishlatadi, OAVlarda esa, yangiliklar, maqolalar va reportajlarda voqealarni qisqa va tushunarli tarzda yetkazish uchun uyushiq bo'laklardan foydalaniladi (Bazarova, 2025).

Sodda gapda uyushiq yadro komponentlarining qo'llanilishi universal xarakterga ega. Ular nutqimizning tabiiy va zaruriy qismi bo'lib, fikrlarimizni aniq, ixcham va ta'sirchan tarzda ifodalashga yordam beradi. Turli

sohalarda ularning faol qo'llanilishi tilning dinamik va moslashuvchanligidan dalolat beradi.

Xulosa

Sodda gapning sintaktik yadro tarkibi - bu subyekt va predikat bo'laklaridan iborat bo'lib, nutqning asosiy ma'lumotini tashkil etadi. Uyushmalar esa, bu yadroga qo'shimcha ma'lumotlar kiritib, gapning mazmunini

kengaytiradi, tafsilotlar bilan boyitadi. Ularning to'g'ri va aniq ishlatilishi tilni tushunarli va boy qilishi bilan birga, fikrni to'g'ri va samarali yetkazishga yordam beradi. Nutqdagi sodda gaplarning to'g'ri tuzilishi va uyushmalarning samarali qo'llanilishi tilshunoslik va nutq rivojining muhim asosidir.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdullayeva, O. (2022). O'zbek tili korpusida matnlarni sintaktik annotatsiyalash masalasi. In O'zbek amaliy filologiyasi istiqbollari. Toshkent: Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari.
2. Bazarova, D. B., & Qosimova, M. (2025). Uyushiq bo 'lakli gaplarning nutq tuzishdagi o'rnini. *Scientific aspects and trends in the field of scientific research*, 3(29), 219-221.
3. Nurillayeva, S. (2024). Sodda gaplarning ajratilgan bo 'laklar vositasida shakliy-mazmuniy murakkablashuvi. *Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования*, 3(14), 80-82.2.
4. Yazilova, G. (2025). Sodda va qo'shma gaplar: tuzilishi, uslubiy roli va nutqiy amaliyoti. *Transforming education through scientific discovery*, 1(1), 1482-1486.
5. Андреева, И. В. (2015). Ядро семантико-синтаксического поля бытийности: модели с собственно-бытийной семантикой (на материале прозы Л. Андреева). *Вестник Нижегородского университета им. НИ Лобачевского*, (4), 194-199.
6. Князева, Н. В. (2006). Семантико-синтаксические типы предложений с предикативным ядром N1-N1.